

Transport-logistika tizimi samaradorligini oshirishning mintaqaviy jihatlari

Eshqobilova, Nargiza Mingniyorovna

Повышение эффективности транспортно-логистической системы

Эшкобилова, Наргиза Мингниёровна

Increasing the efficiency of the transport-logistics system

Eshkobilova, Nargiza Mingniyorovna

Received: September 5, 2024 Revised: September 7, 2024 ■ Accepted: September 9, 2024 ■ Published Online: October 1, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada transport-logistika tushunchalariga mualliflik ta'riflari va ularni rivojlantirish yo'llari va istiqbollari, samaradorligini oshirish omillari, imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari hamda yuklarni tashishda yuzaga keladigan, ortib-tushurish, hujjatlarni rasmiylashtirish, eng qulay va mos harakatlanish yo'nalishini tanlash, yuk turiga asosan mos transport turini aniqlab olish zarurati ochib berilgan. Shuningdek, olimlarning ilmiy izlanishlarida transport-logistik tizimi samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari o'rganilib, tegishli xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: transport-logistika, yuklar, samaradorlik, ortib-tushurish, samaradorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, mintaqa, transport yo'laklari, transport-logistik tizimlari.

Аннотация: В данной статье даны авторские определения транспортно-логистических концепций и путей и перспектив их развития, факторов, возможностей, организационно-экономических механизмов повышения эффективности, а также погрузки и разгрузки, оформления документов, наиболее удобного и целесообразного перемещения. или Выявлена необходимость выбора вида транспорта, определения подходящего вида транспорта исходя из типа груза. Также в научных исследованиях ученых были изучены организационно-экономические механизмы повышения эффективности транспортно-логистической системы и представлены соответствующие выводы.

Ключевые слова: транспортно-логистика, груз, эффективность, повышение-снижение, эффективность, организационно-экономический механизм, регион, транспортные дорожки, транспортно-логистические системы.

Abstract: In this article, the author's definitions of transport and logistics concepts and ways and perspectives of their development, factors, opportunities, organizational and economic mechanisms of increasing efficiency, as well as loading and unloading, document preparation, the most convenient and suitable movement or The need to choose the mode, to determine the appropriate type of transport based on the type of cargo is revealed. Also, in the scientific research of scientists, organizational and economic mechanisms were presented for increasing the efficiency of the transport and logistics system were studied and corresponding conclusions.

Keywords: transport-logistics, cargo, efficiency, increase-decrease, efficiency, organizational-economic mechanism, transport roads, transport and logistics systems.

KIRISH.

Dunyo miqiyosida muqobil transport yo'laklarini shakllantirish, barqaror logistika zanjirlarini yaratish, tranzit yo'llardagi yangi yo'nalishlarni ochish, dunyo okeaniga chiqish yo'lidagi sa'y-harakatlarda samarali "raqobatli hamkorlikka o'tish, davlatlarning tabiiy-geografik joylashuvidan kelib chiqib, ichki va xalqaro tashqi yuk tashishlar uchun zaruriy infrastrukturalarini, chunonchi zamonaviy klasterlarni yaratish, tariflar va bojxona tizimlarini takomillashtirish, transport-logistika tizimlari subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish, mazkur xizmatlar istiqbollarini belgilash kabi muammolarni tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonda ochiq dengizga chiqish yo'laklarini mavjud emasligi sababli ichki va tashqi yuklar importi va eksportida temir yo'l, havo yo'llari va avtomobil yo'llari tizimlariga asoslangan transport-logistika tizimlari ni rivojlantirish yo'li tanlangan. Qabul qilingan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi"da [1] "O'zbekiston Respublikasining global transport-logistika tarmoqlariga integratsiyasini chuqurlashtirish va milliy transport tizimining salohiyatini oshirish" nomli maxsus 53-bandida respublikamiz transport tizimlarini modernizatsiyalash va isloh qilishga doir ustuvor maqsad va vazifalar belgilangan. Ushbu maqsad va vazifalarni hal etish transport-logistik xizmatlarni rivojlantirish yo'llari va istiqbollari, ular samaradorligini oshirish omillari, imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan chuqur ilmiy tadqiqotlarni olib borishni zarurat qilib qo'yadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Transport-logistika sohasini rivojlantirishning nazariy, uslubiy va tashkiliy masalalari, samaradorlikni oshirish muammolari G.Dantzig [2], J.Ramser [3], Y.V.Lun [4], S.B.Lyovin [5] kabi xorijlik olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, transport-logistika sohasini rivojlantirish yuzasidan A.Kisun transport-logistika tizimlarisohasi rivojiga ta'sir etuvchi omillarni guruhlagan [6], Y.S.Maslov esa transport-logistika tizimlari sohasini boshqarishni raqamli texnologiyalar vositasida tashkil qilishni, M.M.Kovalev, A.A.Koroleva va A.A.Dutinalar [7] esa transport-logistika tizimlaririvojlanish amaliyoti va istiqbollarini tadqiq etishgan. John Johansen va Jan Stentoft Arlbjurnlar o'z tadqiqot ishlarida logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvini kompleks ravishda o'rganish masalasini ko'rib chiqqan.

O'zbekistonda transport-logistika sohasini rivojlantirishning

nazariy-uslubiy masalalari R.G.Samatov [8], Z.Yu.Yusufxonov [9], D.T.Axmedov [10] kabi tadqiqotchilarning ishlari transport-logistika obyektlari va ularni boshqarish bo'yicha fikr va tavsiyalar berilgan.

Yuqorida keltirilgan olimlarning ilmiy izlanishlarida transport-logistik tizimi samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari chuqur tadqiq etilmagan. O'zbekistonda transport-logistika markazlari faoliyati va ular samaradorligini oshirish yo'llari yetarlicha o'rganilmagan. Shuningdek, transport-logistika tizimi samaradorligi va uning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri masalalarini tizimli va majmualiy tadqiq qilish zarurati mavjud.

TADDIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot jarayonida transport-logistika tizimi samaradorligini oshirishning xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari masalalari qiyosiy fikrlash, induksiya va deduksiya hamda abstraksiya usullaridan keng foydalanilgan

ASOSIY TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Rivojlanish va integratsiya bosqichlarini bir biri bilan uzviy holda sodir bo'lganligini ham ayrim sohalarda ko'rish mumkin. Lekin umumiy olib qaraganda ularni shu yillar oralig'ida sodir bo'lgan deb hisoblash mumkin.

Yillar davomida logistikaning ko'llanish sohasini o'zgarishi uning turli guruhlanishlari paydo bo'lishiga ham olib kelgan. Transport logistikasi ham logistikaning alohida tarmog'i ham xizmat turi sifatida o'z o'rniga ega. Biz bular orasida aynan transport logistikasiga diqqatimizni qaratganimizning sababi transport logistikasi tashqi savdoda raqobatbardoshlikni oshirish yo'llaridan biri hisoblanadi. Logistikadagi xarajatlarning 50%i [11] transport xarajatlari bilan bog'liqligidir.

Transport logistikasi yukni bir joydan ikkinchi joyga eng kam xarajatlar evaziga optimal marshrut orqali yetkazishni ifodalaydi [12].

Uning maqsadi kerakli yuk kerakli vaqtda kerakli joyga minimal xarajatlar bilan yetkazilishidir.

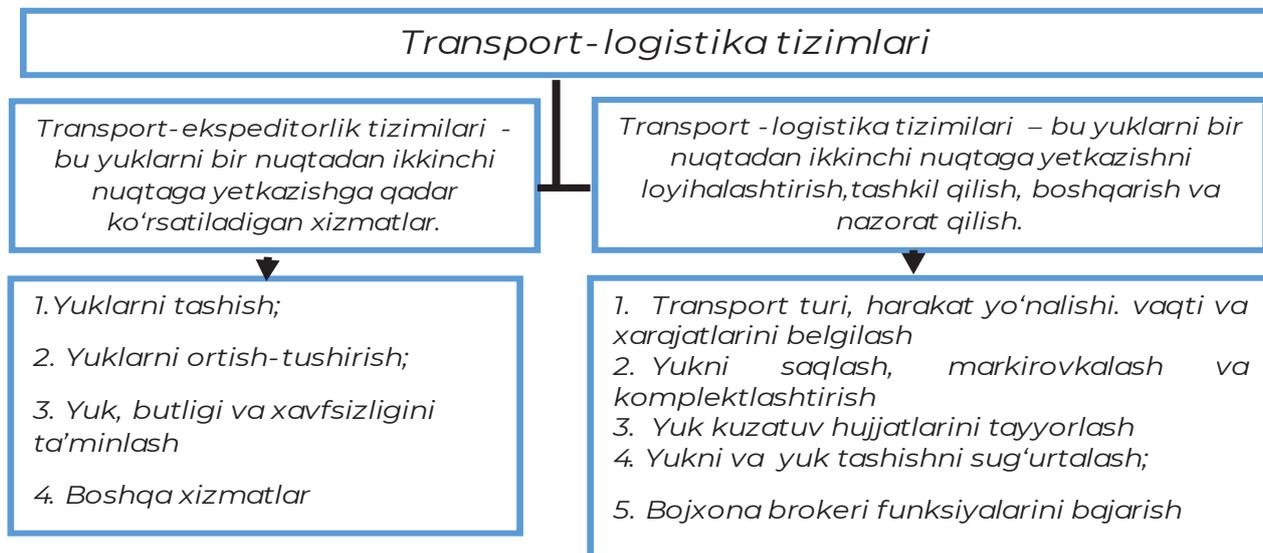
Transport-logistika tizimlari deganda yuklarni tashishda yuzaga keladigan, ortib-tushurish, hujjatlarni rasmiylashtirish, eng qulay va mos harakatlanish yo'nalishini tanlash, yuk turiga asosan mos transport turini aniqlab olish, yakuniy iste'molchiga logistik tizimlar haqida maslahatlar berib borish kabi tizimlar majmuidir.

Mazkur ta'rifimiz boshqa ta'riflardan farqli jihati faqatgina yukni tashish bilan emas balki iste'molchi xizmatdan yuqori

darajali qoniqish olishi uchun kerakli maslahatlar bilan hamrohlik qilib borish bilan bog'liq xizmatlarni ham o'z ichiga olishida namoyon bo'ladi.

Ko'pincha ta'riflarda asosiy urg'uni transport tizimlari yoki logistik xizmatlarga berishadi. Bunga sabab transport

tizimlari ni tashkil etish ham logistik yondashuvni talab etishidadir. Shuni inobatga olib, biz aynan qaysi xizmatlarni transport qaysilari logistik xizmatlar ekanligini ajratib ko'rsatamiz (1- rasmga qarang).

1-rasm. Transport logistika tizimlarining tasniflanishi [10]

Transport-logistik tizimlari da bor e'tibor tashish xarajatlarini kamaytirish va tashishni optimallashtirishga qaratilgan bo'lsa, transport-ekspeditorlik tizimlari da yukni talofatsiz, zarar yetkazmagan holda belgilangan vaqtda yetkazishga qaratiladi. Transport va logistika tizimlarideb ajratishimizdan qat'iy nazar ular o'zaro bog'liq va bir birini ichiga kirib ketadi. Bizning fikrimizcha transport tizimlariva logistika tizimlaribir biridan ayro holda, mustaqil holda mavjud bo'la olmaydi. Ular bir birini to'ldirib, majmuaviy xizmatlar sifatida amalga oshirilgandagina kutilgan natijani beradi.

Ixtiyoriy ravishda biror yukni yubormoqchi bo'lsak ham avvalo qator savollarga javob topib, tashkiliy masalalarga to'qnash kelamiz. Katta yuk oqimlarining harakatini esa logistik yondashuvsiz amalga oshirish samaradorlikka yomon ta'sir etadi. Faoliyatimiz yakunida erishgan natijamiz vashu uchun qilgan xarajatlarimizni sarhisob qilar ekanmiz transport logistik xizmatlarning samaradorligi muhim ahamiyatga egaligiga amin bo'lamiz.

Samaradorlik umume'tirof etilgan yagona ta'rifga ega bo'lmagan iqtisodiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilarning fikricha samaradorlikning mohiyati o'rganilayotgan obyekt, faoliyat va operatsiyaning mazmuni, o'ziga xos xususiyatlariga, samaradorlikning o'lchashning maqsadi, o'lchash metodlariga qarab turlicha bo'lishi mumkin.

Quyida samaradorlikning bir nechta ta'riflarini keltirib, ularni ko'rib chiqamiz:

Samaradorlik - mumkin bo'lgan minimal xarajatlar bilan muayyan natijaga erishish yoki mavjud resursdan imkoni

boricha ko'proq hajmda mahsulot ishlab chiqarish [13].

Samaradorlik - 1. Iqtisodiy-matematik atama sifatida samaradorlik nuqtasi, samaradorlik chegarasi kabi tushunchalar tarkibida o'rganilib, ma'lum bir maqsadga erishish, potensialimknoniyatini realizatsiya qilish, biror vazifani bajarish kabi tushuniladi. 2. Foydalilik [14]. Samaradorlik-moliyaviy jihatdan qaraganda, bir birlik xarajat, bir birlik sarflangan kapital yoki barcha ishlab chiqarish omillarining jami bir birlik xarajatiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarilgan tovar yoki ko'rsatilgan xizmat hajmini ifodalovchi ko'rsatkich [15].

Samaradorlik - iqtisodiy mazmuniga ko'ra ishlab chiqarishning pirovard natijasi bilan unga avanslangan resurslar, mablag'lar yoki qilingan xarajatlar o'rtasidagi nisbat tushuniladi [15].

Yuqorida keltirib o'tilgan atamalarning barchasidagi umumiy bir jihat bu natija va unga erishish uchun qilingan harakatlar o'rtasidagi bog'liqlikdir. Ko'plab iqtisodiy adabiyotlarda samaradorlik tushunchasini ta'rifiga e'tibor qilinganda, gap iqtisodiy samaradorlik haqida borayotganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, samaradorlikni iqtisodiy va texnik jihatdan ta'riflash, ishlab chiqarish va resurslar taqsimotidagi samaradorlik haqidagi ta'riflar doimo yonma-yon kelishi, bir birini ta'riflashni to'ldirishda foydalanilishini ko'rish mumkin. Biz yuqoridagilar asosida samaradorlikni aynan xizmat ko'rsatish sohasidagi holatni ifodalovchi quyidagi ta'rifni keltiramiz.

Xizmat ko'rsatish sohasida samaradorlik - xizmat ko'rsatuvchi tomonidan minimal xarajat bilan xizmat ko'rsatishni

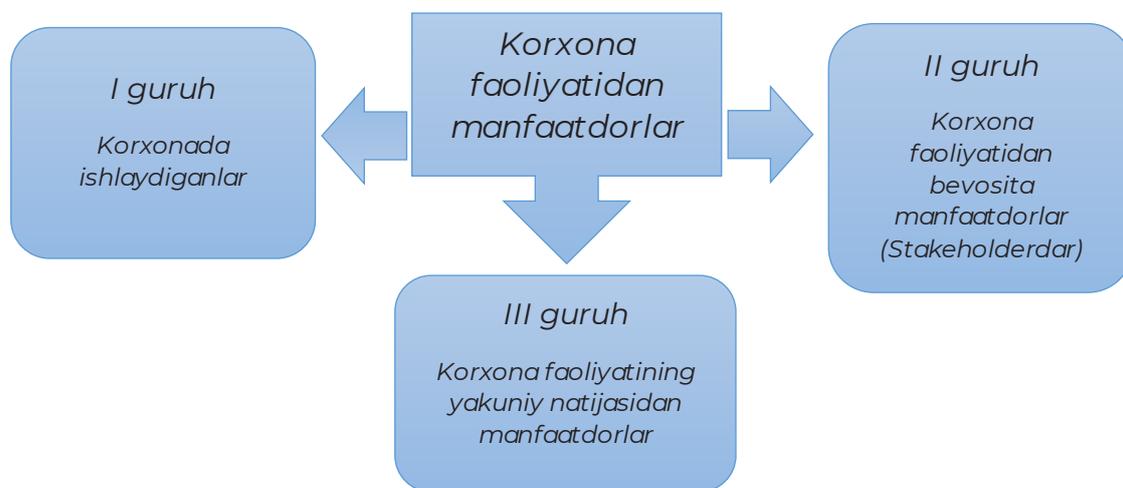
yakunlash va istemolchi ehtiyojini qondirish¹.

Bu ta'rifimizda xizmat ko'rsatishdagi samaradorlikni ham ishlab chiqarish jarayonidagi kabi erishilgan natija va qilingan sarflar nisbati kabi ifodalash mumkin. Ammo moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy ishlab chiqarish yakuniy natijalarini iste'molchi tomonidan o'zlashtirilishidagi o'ziga xoslik bunda e'tibordan chetda qoladi. Ya'ni ko'rsatilgan xizmatdan iste'molchining qoniqish hosil qilganligi ham samaradorlikni ifodalashda inobatga olinishi kerak. Aytaylik agar iste'molchiga transport-logistika firmasi orqali ko'rsatilgan xizmat ma'qul bo'lmasa u jo'natmani boshqa firma orqali olishi mumkin. Bunda iste'molchi tovarlarni ishlab chiqaruvchidan olishda davom etaveradi, ammo boshqa yetkazib berish xizmatidan foydalanishni tanlaydi. Xizmatni

amalga oshirgan transport-logistik firma yoki markaz tomonidan qaralganda xizmat amalga oshirildi. Xizmat uchunolgan to'lov va sarflangan xarajat nisbati ko'rsatkichi yaxshi ammo mijozning tanlovi endi bu firma emas. Samaradorlikni aniqlash va o'lchash o'z navbatida korxonaga aloqador kishilar uchun zarur. Ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin 2- rasm:

I guruh- bevosita korxonada faoliyat ko'rsatayotganlarga. Ularga korxonaning rahbari, bo'lim boshliqlari, menedjerlar va ishchilar kiradi.

II guruh - korxonada faoliyat yuritmaydi lekin korxonada faoliyatidan bevosita manfaatdor bo'lganlar. Bularga ta'sischi, investorlar (korxonaga investitsiya kiritgan va

2-rasm. Korxonada faoliyatidan manfaatdorlar. [10]

endi kiritmoqchi bo'lgan), yetkazib beruvchilarni kiritish mumkin.

III guruh - korxonada amalga oshirilgan ishlarining oxir oqibatdagi yakuniy natijasidan foyda oluvchilar. Bu guruhga korxonada ishlab chiqargan tovar yoki ko'rsatgan xizmatlarning yakuniy iste'molchilari, hisobotlar talab etadigan va nazoart qilib turadigan davlat tashkilotlari (soliq, moliya, statistika, bojxona)ni kiritamiz.

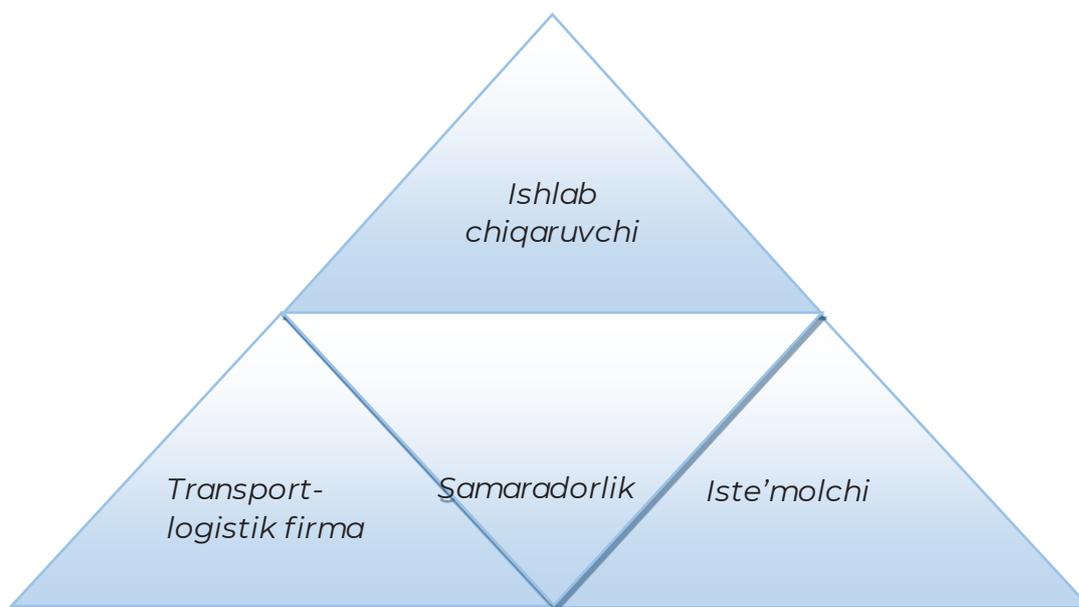
Samaradorlik faqat bitta korxonada uchun emas balki mamlakat iqtisodiyotining ma'lum bir tarmog'i, muayyan bir hudud uchun ham ahamiyatlidir. Samaradorlikning aynan qaysi manfaatdor nuqtai nazardan qaralishiga qarab ham turlicha talqin qilish mumkin. Mazkur ishda samaradorlik kategoriyasi aynan transport-logistik tizimlari ni ko'rsatuvchi korxonalar faoliyati nuqtai nazariyadan yondashilgan.

Bu korxonalar asosan moddiy buyumlar ishlab chiqaruvchi, savdo bilan shug'ullanuvchi va ularni iste'mol qiluvchilar orasida yetkazib berish xizmatini ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Bunda jarayonda umumiy olib qaraganda 3 tomon bor deb qarash mumkin. Ya'ni agar ishlab chiqaruvchidan chakana savdo bilan shug'ullanadigan korxonada o'rtasida shartnoma

imzolansa, ishlab chiqaruvchi, logistik firma va chakana savdo korxonasi uchta ishtirokchi bo'ladi. Shuningdek to'g'ridan-to'g'ri yakuniy iste'molchiga yetkazsa ham 3 tomon manfaati to'qnashadi. Ana shuni inobatga olgan holda, biz bu jarayonga umumiy ravishda, o'ziga xos mayda detallarni e'tiborga olmay ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi va istemolchi o'rtasidagi munosabat sifatida qaraymiz. Bu uch tomon ham o'z manfaati uchun samaradorlikka ega bo'lishga intiladi.

Moddiy buyumlarni ishlab chiqaruvchilar tomonidan qaralganda yetkazish xarajatlari tannarxga kiritiladi. Ishlab chiqaruvchilar odatda mahsulot tannarxni kamaytirib, samaradorlikni oshirishdan manfaatdor bo'ladi. Lekin yetkazib berish xarajatlarini minimallashtirish yetkazib berish vaqti va mahsulotning iste'mol Bu esa o'z navbatida xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Eng ahamiyatli va qiziq jihati shundaki bir tomonning xarajati boshqa tomon uchun daromad bo'lib hisoblanadi. Aynan shu jihatga "Samaradorlik trilemmasi" deb ta'rif berishni taklif qilamiz. Uni quyidagi chizma yordamida batafsil tushuntirish mumkin (3- rasm):

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

3-rasm. Samaradorlik trilemmasi [10]

Bundan tashqari yetkazib berish bilan shug'illanuvchi logistik firma o'z xizmati uchun tarif stavkalarini belgilab qo'ygan. Ishlab chiqaruvchining xarajatlari yetkazib beruvchining daromadi bo'ladi. Iste'molchi esa yoki ishlab chiqaruvchiga to'g'ridan-to'g'ri yoki vositachi logistik firma bilan shartnoma tuzish orqali tovarlarni qabul qilib oladi. Har ikki holatda ham tovar narxida yetkazib berish xarajatlarini minimal bo'lishi yoki umuman bo'lmasligidan manfaatdor bo'ladi. Ya'ni o'z ehtiyojini kam xarajat bilan sifatli mahsulot iste'moli orqali qondirishga intiladi va muayyan nafilikka ega bo'ladi. Bunda bir tomon samaradorligini oshirish ikkinchi tomon samaradorligini pasaytirish evaziga yuzaga kelishini taqozo qiladi. Har bir tomon o'z xarajatlarini qisqartirishni xohlaydi. Qarshi tomon esa aynan shu xarajatlarni pasaytirmaslikdan manfaatdor. Bu uch tomon ham jamiyatda o'z o'rniga ega, foyda keltiruvchi subyektlardir. Davlat aynan bir tomonni tarafini olib uni manfaatdor qilishdek tanlovni qabul qila olmaydi. Ularning uchalasi ham o'zaro inkor etib bo'lmaydigan, o'zaro bog'liq jarayon qatnashchilaridir. Bu trilemmada har bir tomon o'z samaradorligidan ma'lum bir darajada kechgan holda, xarajatlarning mumkin bo'lgan yuqori chegarasiga qadar ishtirok etadi. Agarda ular o'zaro umumiy yo'qotishlar va samaradorlik darajasiga kela olishmasa boshqa hamkorlar bilan aynan shunday jarayonda qatnashadilar. Bu holatda to'liq samaradorlikka erishadigan yagona tomon bo'lmaydi.

Transport-logistika tizimlari korxonalarida samaradorlikni aniqlash natijadorlik prinsipi asosida amalga oshiriladi. Biz tadqiqotlarimizga asoslangan holda transport-logistika korxonalarida samaradorlikni aniqlashdan maqsad buyetkazib berishda qatnashayotgan har bir ishtirokchi umumiy ko'rsatlayotgan xizmatning aynan qaysi qismini bajarishini

bilishdir degan fikrga keldik.

Transport-logistika tizimlarisohasida samaradorlik tushunchasiga mazkur xizmatlarn ko'rsatuvchi firmalar, markazlar, dispetcherlar faoliyati nuqtai nazaridan qaraganda quyidagi ta'rifni beramiz:

Transport-logistikasida samaradorlik deganda omborlarda saqlanayotgan mahsulotlarnizaxirasi hajmini kamaytirish, yukni o'z vaqtida sifatli, talofatsiz yetkazish xarajatlari va vaqt sarfini kamaytirish yo'li bilani firma foydasini oshirish tushuniladi¹.

Biz taklif etayotgan mazkur ta'rifda ham samaradorlik ta'rifining umumiy qismi ya'ni olingan natija va qilingan xarajatlar nisbati ifodalanganligini ko'rish mumkin. Bu ta'rifni batafsil izohlaydigan bo'lsak olingan foyda firmaning yakuniy sof foydasi nazarda tutilmoqda. Qisqa vaqtda yetkazib berish esa transport logistikaning aniq vaqtida «just in time» konsepsiya asosida ifodalanadi.

Biz transport logistika tizimlarini samaradorligini o'rganishda xarajatli yondashuv nuqtai nazaridan o'rganishni taklif qilamiz. Tashish va saqlash faoliyati bilan shug'illanadigan sub'ektlarda odatda xarajatlar alohida logistik xarajatlar va transport xarajatlari deb yuritilmaydi. Ular umumiy bir turdagi xarajatlar sifatida qaraladi. Bu esa xarajatli yondashuv asosida o'rganishdagi asosiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Logistik xarajatlar degandalogistik jarayonlar kompleksini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan barcha xarajatlar jamlanmasi tushuniladi.

Bu yerda logistik jarayonlar deyilganda korxonalar iqtisodiy faoliyatidagi tashish, saqlash va boshqa jarayonlarni rejalashirish metodlarini ishlab chiqish, boshqarish va muvofiqlashtirish tushuniladi. Endi esa ta'rifda keltirilgan

² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

xarajatlar jamlanmasiga to'xtalsak. Logistikada xarajatlar deyilganda yuklarni omborga joylashtirish, ularni saqlash, yetkazib berish, qayta yuklash va tashish bilan aloqador xarajatlari tushuniladi. Bundan tashqari moliyaviy xarajatlar ham mavjud bo'lib ularga: omborni saqlab turish xarajatlari, haydovchilarni shtatda ushlab turish xarajatlari yoki outsorsing transport tizimlari, logistik jarayonga aloqador logistlar va boshqa mutaxassislarning ish haqi xarajatlari kiradi.

Shu xarajatlarni tashish jarayoniga bog'liqligiga ko'ra quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Bevosita xarajatlar- tashiladigan yuklarni saqlash, qadoqlash, tashishda kerak bo'ladigan vositalarni xarid qilish va shu bilan bog'liq xizmatlarga sarflangan xarajatlar kiradi.
2. Bilvosita xarajatlar- bu xarajatlarga logistika xizmati bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan xarajatlar kiradi. Bunga omborlarni tozaligini saqlash uchun maxsus dezinfeksiya va sanitariya xodimlarni jalb qilishni misol qilish mumkin..
3. Doimiy xarajatlar- ishchilarning ish haqi, isitish va yoritish xarajatlari.
4. Tartibga solinmaydigan xarajatlar- bu logist tomonidan

hisoblab bo'lmaydigan xarajatlar kiradi. Boshqa raqobatchi korxonalar yoki logistik zanjirda ishtirok etuvchi boshqa korxonalar ta'sirida yuzaga keladigan yoki o'zgaradigan xarajatlar.

5. Produktiv xarajatlar-qo'shimcha qiymatga ta'sir etuvchi xarajatlar bo'lib, ular mijozlar, sotib oluvchilar qiziqishi asosida yuzaga keladi va bu xarajatlar ular tomonidan mustaqil qoplanadi.

6. Faoliyatni qo'llab-quvvatlash xarajatlari - bunga xizmatlarni sotish, mahsulotlarning hisobini yuritish, dasturiy ta'minotni yangilash, asbob-uskunalar ta'mirlash xarajatlari kiradi.

7. Xizmatlarni nazorat qilish xarajatlari - bunga ish jarayonida shikastlanish, ortiqcha zararlarni oldini olish va bartaraf qilish bilan bog'liq tadbirlarni tashkil etish xarajatlari.

Biz tomonimizdan xarajatlar korxonada ichidagi jarayonlarga asoslangan holda guruhlangan. Lekin logistik zanjir faoliyatida barcha ishtirokchilarning umumiy jihatlarini ham inobatga olish zarur. Yuqoridagi xarajatlar guruhida faoliyatni tashkil etish doimiy aloqani ta'minlash alohida aks etmagan va qaysi guruhga kirish e'tirof etilmagan 1-jadval.

1-jadval.

Transport-logistika korxonalarida xarajatlarning guruhlanishi [10]

SAQLASH XARAJATLARI	1. Omborlarni qurish (yoki ijaraga olish), saqlash, ta'mirlash, yoritish, zarur haroratda ushlab turish va x.k. 2. Omborda yuklarnisarlash, ortish, tushirish, tashishda kerak bo'ladigan vositalarni xarid qilish va bu ishlarni bajaruvchi ishchilarga mehnat haqi xarajatlari. 3. Qo'riqlash, sug'urtalash xarajatlari
TASHISH	1. Turli masofaga mo'ljallangan va turli sig'imdagi transport vositalarini sotib olish, ijaraga olish xarajatlari 2. Yoqilg'i va ish haqi xarajatlari 3. Transport vositalarini ta'mirlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari
REJALASHTIRISH XARAJATLARI	1. Tashish yo'nalishini aniqlash bilan bog'liq xarajatlar. 2. Yuk tashish uchun mos transport vositasini aniqlash va topish bilan bog'liq xarajatlar. Multimodal tashishlarda transport vositalarini almashtirish vaqti va joyini belgilash xarajatlari. 3. Bojxona postlarida yuklarni o'tishini ta'minlash 4. Sug'urta xarajatlari
NAZORAT QILISH	1. Yuklarni xarakatini doimiy kuzatish uchun dasturiy ta'minot uchun xarajatlar 2. Sun'iy yo'ldoshga ulanish va undan foydalanish xarajatlari.

1-jadvlada keltirilgan xarajatlar hamma korxonada uchun umumiy emas. Har bir korxonaning faoliyati miqiyosi, mulkchilik shakli va xizmat ko'rsatish turiga qarab boshqacha guruhlanishi mumkin. Alohida, maxsus xarajatlar guruhi qo'shilishi ehtimoli mavjud.

Logistikadagi umumiy xarajatlar tarkibida funksional sohalarning ulushi quyidagicha: transport - 46 %, omborda saqlash - 26%, xaxiralar - 10% va boshqalar - 18%. Transportning ulushi sezilarli darajada yuqori. Chunki bu asosiy vositalarni xarid qilish, saqlash, ta'mirlash

bilan bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi. Mahsulotlar zaxirasini ko'p miqdorda va uzoq vaqt omborlarda saqlash ham xarajatlarni oshirib, samaradorlikning pasayishiga sabab bo'ladi. Bu sohada samaradorlikni oshirishning eng yaxshi yo'li jarayonlarni avtomatlashtirishdir. Ammo bu u qadar oson emas. Ancha yillik tajribaga ega transport-logistik korxonalarda avtomatlashtirishdan foydalaniladi. Ammokichik firmalar uchun bu ancha qiyin, ko'p vaqt va katta xarajat talab qiladi. Shunda ham jarayonlar to'liq avtomatlashtirish imkoni mavjud emas. Kishilarning tashish va saqlash tizimlari dagi ishtirokiga zaruriyat ma'lum darajada mavjud bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Jahon amaliyotida mavjud bo'lgan, adabiyotlarda yoritilgan logistika turlarini qisqagina ifodalab, ular orasida bevosita bizning tadqiqotimizning negizi bo'lgan transport logistikasiga alohida to'xtalgan. Uning mavjud ta'riflari o'rganilib, zaruriyati, nechog'lik ahamiyatli ekanligi, uning maqsad va vazifalariga to'xtalib o'tilgan.

Samaradorlik va transport-logistika tizimlarida samaradorlik haqida olimlar izlanishlari o'rganilib o'zta'rifimizni taklif etganmiz. Samaradorlik trilemmasi atamasiga o'z yondashuvimiz nuqta nazaridan ta'rif berilgan. Transport logistika xizmatlarini amalga oshirishda korxonada yuzaga keladigan xarajatlar guruhlanib ularga nimalar kirishi sanab o'tilgan.

Bundan tashqari transport logistika tizimlarida ta'sir etuvchi omillar 4 guruhga ajratilib, ularga birma-bir ta'rif berilgan. Bu omillarning ta'siri haqida aytib o'tilgan. Transport-logistika tizimlari, innovatsiya va atrof-muhit samaradorligining o'zrao bog'liqligi chizma orqali ifodalanganmiz.

Transport-logistika tizimlari transport va logistika tizimlariga ajratilib ularga aynan qaysi xizmatlar kirishi ko'rsatilgan. Ularning ta'riflari, umumiy va alohida jihatlari tavsiflangan. Transport va ekspeditorlik tizimlarining farqi ham aytib o'tilgan.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Eshqobilova, Nargiza Mingniyorovna - Denov tadbirkotlik pedagogika instituti tadqiqotchisi / Эшқобилова, Наргиза Мингниёровна - соискатель Деновского института предпринимательства и педагогики / Eshqobilova, Nargiza Mingniyorovna - Researcher at the Denov's institute of Entrepreneurship

► eshqobilovanargiza1@gmail.com

■ <https://orcid.org/0009-0009-9788-4853>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. 11.09.2023-yil.
- [2]. Dantzig, G.B., Topolšek D., Čičiūnienė K., Cvahte O.T. Defining transport logistics: a literature review and practitioner opinion based approach.
- [3]. Ramser, J. H. 1959. The truck dispatching problem, *Management Science* 6 (1): 80–91. Lai, K.-H.; Ngai, E. W. T.;
- [4]. Cheng, T. C. E. 2004. An empirical study of supply chain performance in transport logistics, *International Journal of Production Economics* 87 (3): 321–331. Lun, Y. H. V.; Lu, C.-S. Hinterland transport chains: A behavioral examination approach.
- [5]. Lyovin, K.-H. 2009. Introduction to the special issue on transport logistics and physical distribution, *International Journal of Production Economics* 122 (1): 1–3. Wong, C. W. Y.; Lyovin, K.-H.; Ngai, E. W. T. 2009b. The role of supplier operational adaptation on the performance of IT-enabled transport logistics under environmental uncertainty, *International Journal of Production Economics* 122(1): 47–55.
- [6]. Ковалев. М.М, Королева А.А., Дутина А.А. Транспортная логистика в Беларуси: состояние, перспективы. Монография. Минск, БГУ- 2017, 328 стр.
- [7]. Саматов Р.Г., Ахмедов Д.Т., Юсуфхонов З.Ю. Перспективы развития эффективности логистики, Ярашова В.К. Методы повышения эффективности логистики в международных рейтингах,
- [8]. Zokirkhan Yusufkhonov, Malik Ravshanov, Akmal Kamolov, and Elmira Kamalova. Improving the position of the logistics performance index of Uzbekistan. *E3S Web of Conferences* 264, 05028 (2021),
- [9]. Кодиров Т.У., Юсуфхонов З.Ю. У., & Ахмедов Д.Т. У. (2021). Анализ факторов, влияющих на рейтинг индекса эффективности логистики Республики Узбекистан. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (6), 245-252.
- [10]. <https://logistika.uz/info/articles/1476>
- [11]. М. Куринна "Идеология" транспортной логистики, БОСС №5 2000;
- [12]. «Ekonomika» izohli lug'ati, I.M. Osadchaya umumiy taxriri ostida, 2000 y
- [13]. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. Л.И.Лопатников.,–М.: Дело. 2003
- [14]. Finam- elektron moliyaviy atamalar lug'ati, www.finam.ru
- [15]. «Iqtisodiyot nazariyasi» Sh.Shodmonov, U.V. G'ofurov, Darslik, Toshkent, 2005, 77 bet.